

מאחורי הקלעים של הפוליטיקה הערבית במלחמת העצמאות

יצחק רונן*

■ פתיחה

■ הליגה הערבית בין שיתוק מדיני לחוסר החלטיות

ב-29 בנובמבר 1947 קיבלה העצרת הכללית של האו"ם את המלצות ועדת אונסקו"פ (ועדת החקירה המיוחדת לשאלת ארץ ישראל) והחליטה על הקמתן של שתי מדינות עצמאיות, יהודית וערבית, בארץ ישראל. החלטת החלוקה הביאה לתגובות נועמות בעולם הערבי, לשביתות, הפגנות אלימות ומעשי טרור נגד היהודים והזרים בעולם הערבי. בדמשק השתוללו כ-10,000 איש, פרצו למשרדי הנציגויות הזרות שהביעו תמיכה בהחלטת החלוקה ורצחו עובדים אחדים. בעיר חלב הוצתו כ-300 בתים של יהודים ו-11 בתי כנסת ויותר מ-70 יהודים נרצחו.¹

בשעה שהמוני הערבים הפגינו ברחובות הערים הגדולות, קראו סיסמאות לאומיות ותבעו מהמנהיגים הערביים לצאת למלחמה מיידית בארץ ישראל, התכנסה במשרד החוץ בקהיר, ב-8 בדצמבר 1947, הוועדה המדינית של הליגה הערבית, בייצוגם של כל ראשי המדינות הערביות החברות בליגה, למעט תימן.² בישיבה זו, הראשונה מאז החלטת החלוקה, באו לידי ביטוי האינטרסים השונים של המנהיגים הערביים שהקשו על הליגה הערבית לקבל החלטה בשאלת ארץ ישראל.

משך התקופה מאז החלטת החלוקה ב-29 בנובמבר 1947 ועד פלישת צבאות ערב לארץ ישראל ב-15 במאי 1948 התאפיינה הפוליטיקה הערבית בהצהרות מלחמתיות כלפי היהודים ובהכנות למלחמה נגדם, בעוד שמאחורי הקלעים עשו המנהיגים הערביים מאמצים רבים להימנע ממלחמה ולנסות להכשיל את מאמצי המלך עבדאללה מעבר הירדן להגשים את תוכנית "סוריה הגדולה" שלו, כלומר את סיפוח ארץ ישראל לעבר הירדן ובהמשך גם את סיפוחן של סוריה ולבנון לעבר הירדן. לפיכך, תפקידו של מזכיר הליגה הערבית, עבד אלרחמן עזאם, היה לנסות וליישב בין האינטרסים השונים כדי להציג, לפחות לכאורה, חזית ערבית אחידה מול היהודים.

מאמר זה בוחן את ההתנהלות המדינית של הערבים, בעיקר מאחורי הקלעים ואת המאמצים שעשתה הליגה הערבית ליצור אחדות ערבית. המאמר מנתח את ישיבות הליגה הערבית והחלטותיה ואת פעילותו של מזכיר הליגה הערבית, עזאם, בתקופה הנדונה. המאמר דן גם בשאלה היסודית, עד כמה מילאו האינטרסים האישיים תפקיד חשוב במלחמה זו או במילים אחרות: האם השכילו מנהיגי מדינות ערב להתעלות מעל לאינטרס האישי שלהם לטובת האינטרס הלאומי הערבי ואם כן, באילו מקרים ומתי.

¹ Gordon, H. Torry, *Syrian Politics and the Military, 1945-1958*, Columbus: Ohio State University Press, 1964, pp. 103-104.

² "הסיפור המלא על צבא ההצלה", פלסטין, ירושלים, 16.9.1955; Robert John and Sami Hadawi, *The Palestine Diary*, Vol. 2, 1948, NY: New World Press, 1972, p. 290-1945.

* ד"ר רונן יצחק, מרצה להיסטוריה של המזרח התיכון במכללה האקדמית גליל מערבי. פרסם מספר מאמרים בארץ ובח"ל על מלחמת 1948 ועל הלגיון הערבי. לאחרונה ראה אור ספרו: *שותפות ועוינות: עבדאללה, הלגיון הערבי ומלחמת 1948*, בהוצאת י"ל מאגנס והוצאה לאור של משרד הביטחון.

שיבת הליגה הערבית, דצמבר 1947, מקור Dan Kurzman, Genesis 1948

שאלת ארץ ישראל אינה נוגעת כלל למצרים. ממשלת לבנון סברה גם היא כי מוטב לקבל את החלטת החלוקה ככתבה וכלשונה כדי להימנע ממלחמה בארץ ישראל.⁵

במצב שנוצר, החליט מזכיר הליגה הערבית, בתמיכת המנהיגים הערביים, להימנע לפי שעה ממעורבות צבאית סדירה בארץ ישראל מחשש שהדבר יתפרש כהתגרות באויים ויביא להטלת סנקציות על מדינות ערב. גם החשש כי החלטה כזאת תסבך את המצב עם בריטניה, שהבהירה לליגה הערבית ולמנהיגי כל אחת מן המדינות באופן אישי, כי היא תמשיך לשמור על החוק והסדר בארץ ישראל ותמנע פלישה צבאית ערבית סדירה לתחומה עד הפינוי הסופי של כוחותיה מהארץ, הביאה את הליגה הערבית להימנע מכך.⁶ במקום זאת, העדיפה הליגה לאמץ שתי החלטות חשובות: האחת, לקרוא לבריטניה להאריך את תוקף המנדט – דבר שביטא את חוסר יכולתה לקבל החלטה בעניין והשניה, לקבל את המלצת נשיא סוריה, שוכרי אלקואתלי, להקמת כוח מתנדבים שיגויסו, יצוידו ויחומשו על-ידי הליגה הערבית ויישלחו להילחם מול היהודים בארץ ישראל במקומם של הכוחות הסדירים.⁷

⁵ את מהלך הדיונים בישיבת הליגה בקהיר ראה: תקריר לגנת אלחתקיק אלניאביה, עמ' 95-96; מוחמד אמין אלחוסייני, חקאיק ען קצ'יה פלסטין, קהיר: מכתבה אלהיה אלערבעיה לפלסטין, 1965, עמ' 65; "Notes on Proceedings of the Meeting of the Arab Premiers in Cairo, December 8-17, 1947", PRO, FO371/68364.

⁶ צאלח צאבי אל-גיבורי, מחנה פלסטין ואסרארה אל-סיאסיה ואל-עסכריה, בגדאד, 1970, עמ' 114.

⁷ רעיון הקמת כוח מתנדבים לא היה חדש והוא הועלה לראשונה בישיבת הליגה הערבית, שהתקיימה ב-19 באוקטובר 1947 בעיר עאליה שבלבנון. יעקב שמעוני, "הערבים לקראת מלחמת ישראל-ערב, 1945-1948", המזרח החדש, י"ב (1962), עמ' 205; וחיך אל-דאלי, אסראר אלג'אמעה אלערביה ועבד אלרחמן עזאם (קהיר: רוז אליוסף, 1982), עמ' 232.

ערביי ארץ ישראל, בהנהגתו של המופתי לשעבר של ירושלים, חאגי אמין אלחוסייני, שהתנגדו מאז ראשית שנות ה-20 להקמת מדינה ציונית בארץ ישראל, תבעו להכריז מיד על הקמת ממשלה ערבית זמנית שתיטול לידיה את האחריות בארץ ישראל מיד עם סיום המנדט.³ אולם להקמת ממשלה כזאת התנגד המלך עבדאללה, שחשש שהדבר יסכל את תוכניותיו הפוליטיות כלפי ארץ ישראל ולכן הטיל את כל כובד משקלו כדי להוריד את העניין מסדר היום. גם הצעות אחרות שהועלו על-ידי מזכיר הליגה הערבית, כהצעות פשרה, כמו הקמת גוף מנהל מקומי בראשות המופתי, נדחו על-ידי נציגי עבר הירדן ונציגי ממשלת עיראק ההאשמית.⁴

בצד האופרטיבי תבע ראש ממשלת עיראק, צאלח ג'בר, מהמנהיגים הערביים לקבל החלטה על מעורבות צבאית סדירה משום שלטענתו "אין להכניע את הציונים בכוחות בלתי סדירים" וקרא להקים לשם כך מפקדה צבאית משותפת. אלא שראש ממשלת עבר הירדן, סמיר אלריפאעי, סירב לכך וטען בתוקף כי הלגיון הערבי יתערב בארץ ישראל רק בתום המנדט "ולא דקה אחת קודם לכך". המלך פארוק ממצרים סבר כי הדבר הטוב ביותר לעשות הוא להימנע ממעורבות במשבר ולכן טען כי

³ את סיכום הטענות נגד הקמת מדינה ציונית בארץ ישראל מאז ראשית שנות ה-20 ראה: יהושע פורת, צמיחת התנועה הלאומית הערבית-הפלסטינאית 1919-1928, ירושלים: האוניברסיטה העברית בירושלים, המכון ללימודי אסיה ואפריקה, 1971, עמ' 30-55.

⁴ תקריר לגנת אלחתקיק אלניאביה פי קצ'יה פלסטין, בעידאד: מטבעת אלחכומה, 1949, עמ' 27-28; מאיר פעיל, "הפקעת הריבונות המדינית על פלשתיין מידי הפלשתינאים על-ידי ממשלות ערב, בתקופת מלחמת העצמאות (1947-1949)", ועמדת ההנהגה המדינית של התנועה הציונית ושל ישראל כלפי תופעה זו, הציונות: מאסף לתולדות התנועה הציונית והישוב היהודי בארץ ישראל, כרך ג', תשל"ד / 1974, עמ' 449-450.

הפוליטיות בארץ ישראל. הוא הניח שאם יקום צבא מתנדבים, אולי יהיה בכוחו להביס את היהודים ואז לא תפתח מלחמה סדירה וכך תמנע האפשרות למעורבות של הלגיון הערבי בארץ ישראל. משום כך הצבא הסורי סייע יותר מכל צבא אחר להכשיר את המתנדבים הערביים והקצה את אחד מבסיסיו, בסיס הצבא הסורי בקטנה, להיות בסיס האימונים של צבא ההצלה. סוריה, בניגוד לשאר המדינות הערביות, עזרה גם בגיוס מתנדבים לצבא ההצלה והעבירה לו אספקת נשק ותחמושת. המדינות הערביות האחרות כמעט ולא עזרו לצבא ההצלה ולא מילאו את מכסת משלוחי הנשק והתחמושת שהתחייבו לה.¹⁰ בדו"ח שהגיש לליגה הערבית, ציין יושב ראש הוועדה הצבאית של הליגה, אסמאעיל צפוח, לשלילה במיוחד את מצרים ועבר הירדן, משום שמצרים שלחה רובים פגומים ועבר הירדן לא שלחה ולו רובה אחד.¹¹

שתי המדינות שהזכיר צפוח, אכן נמנעו מלשתף פעולה עם הליגה הערבית. מצרים העדיפה כאמור להימנע מכל מעורבות בבעיית ארץ ישראל ושמרה על מידה מסוימת של פאסיביות, בעוד שעבדאללה חשש שסיוע לצבא ההצלה של אלקאוקג'י יפריע לו להגשים בבוא היום את שאיפותיו בארץ ישראל. אולם עבר הירדן, שלא כמו מצרים, נאלצה לשתף פעולה עם הליגה הערבית משום שבתחומה עברו מתנדבי צבא ההצלה בדרכם לארץ ישראל. לאחר שהכוחות הבריטיים חיזקו את מערך ההגנה שלהם לאורך הגבולות עם ארץ ישראל והקשו על הסתננותם של אנשי צבא ההצלה מסוריה ומלבנון לארץ ישראל, החליטה מפקדת צבא ההצלה להעביר את כוחותיה לארץ ישראל דרך עבר הירדן. לפיכך נאלץ עבדאללה להגיע עם הליגה הערבית להסדר שיאפשר את כניסתם של אנשי צבא ההצלה לארץ ישראל דרך ארצו. בכך קיווה עבדאללה להשיג שתי מטרות: האחת, להציג את עצמו כמנהיג הערבי המסוגל לעזור לערבים יותר מכל מנהיג ערבי אחר והשנייה, לנקות את החשדות שהלכו וגברו על כוונתו להימנע ממלחמה עם היהודים.¹²

ממשלת מצרים המשיכה להימנע ממתן מסיוע לצבא ההצלה ושלחה נשק פגום למתנדבים הערביים בארץ ישראל. כפי שהסתבר מאוחר יותר, היא שלחה נשק פגום גם לצבא המצרי הסדיר. פרשת הנשק הפגום עשתה כותרות בראשית שנות ה-50, עת חשף הסופר והעיתונאי המצרי אחסאן עבד אלקודוס את הפרשה בעיתונו רוז אליוסף ביוני 1950. לפי עבד אלקודוס מדובר היה באחת מפרשיות השחיתות הגדולות והחמורות ביותר שידעה

ישיבת הליגה הערבית, שהסתיימה בהחלטות פשרה ולא סיפקה שום מדינה, הייתה תוצאה של הניגודים והחששות שהיו קיימים בין מנהיגי מדינות ערב. עיקר הבעיה היה רצונו של עבדאללה להגשים את תוכנית "סוריה הגדולה", שממנה חששו מנהיגי ערב ואותה הם ניסו לסכל. הדבר היה אמנם נכון יותר לגבי סוריה ולבנון, שחששו מהגשמת התוכנית, כיוון שהייתה בכך משום סכנה קיומית עבורן, אך גם מדינות ערביות נוספות חששו מהאפשרות שעבדאללה ישתלט על שטחים נוספים ולכן התנגדו לו. מנהיגי סוריה ולבנון חששו שעבדאללה יגשים את תוכניתו במלוא מובן המילה ויפנה את הלגיון הערבי לא רק לארץ ישראל, אלא גם לעבר סוריה ולבנון ובבוא היום יספח גם אותן לעבר הירדן. חששו של אבן סעוד, שליט ערב הסעודית, היה שעבדאללה עלול לצבור כוח רב מדי וינסה לחזור לחיגאז – אותו אזור ממנו גורש אביו השריף חוסין, על-ידי אבן סעוד עצמו בראשית שנות ה-20. המלך פארוק ממצרים חשש שסיפוח שטחים נוספים לעבר הירדן יפגע במעמדה של מצרים כמדינה המובילה והחשובה בעולם הערבי והנהגת הליגה תעבור לעבר הירדן. כתוצאה מהאינטרסים השונים של המנהיגים הערביים הלכו והתגבשו בליגה הערבית, זמן קצר לאחר החלטת החלוקה, שני גושים. האחד היה מכוון נגד מדיניות עבדאללה והשני, של שתי המדינות האשמיות, עבר הירדן ועיראק. שני גושים אלו לא שיתפו פעולה ביניהם בשום עניין ואפילו, כפי שמסתבר, לא בשאלה שהעסיקה באותו זמן את הליגה הערבית יותר מכל – שאלת ארץ ישראל.⁸

■ פעילותם של הכוחות הבלתי סדירים

ב ינתיים החלה הליגה הערבית, בסיוע הצבא הסורי, להקים את צבא ההצלה בראשות פאוזי אלקאוקג'י. אלקאוקג'י, אחד המפקדים הערביים שפעלו בארץ ישראל בשנת 1936, זכה לפופולאריות רבה בקרב הפלשתינים בשל פעילותו נגד הצרפתים והבריטים ובעיקר בגלל פעילותו בארץ. הוא נבחר לתפקידו למרות התנגדות המופתי שרצה להעמיד בראש צבא המתנדבים את אחד מאנשיו.⁹ נשיא סוריה, שוכרי אלקואתלי, דחף יותר מכל אחד אחר להקמתו של צבא ההצלה, כדי לנסות ולמנוע מהמלך עבדאללה להגשים את שאיפותיו

⁸ Joshua Landis, "Syria and the Palestine War: Fighting King 'Abdullah's 'Greater Syria Plan'", Eugene, L. Rogan and Avi Shlaim (eds.), *The War for Palestine: Rewriting the History of 1948*, Alencar, Naba Flastin ואלפרדוס אלמפקוד 1955-1947, עמאן: דאר אלהודא, 1956, כרך שלישי, עמ' 663-664; אברהם אילון, חטיבת "גבעתי" מול הפולש המצרי, תל-אביב: מערכות, 1963, עמ' 13-14.

⁹ על בחירתו של אלקאוקג'י לתפקיד ראה: לימור אבוניל, "צבא ההצלה של אלקאוקג'י", רמת גן: עבודת תיזה לתואר שני, אוניברסיטת בר אילן, 2005, עמ' 11-13.

¹⁰ Landis, "Syria and the Palestine War", p. 180.

¹¹ את הדו"ח של אסמאעיל צפוח מיום ה-8.2.1948 ראה: תקריר לגינת אלחחקיק אלניאביה, עמ' 137-139; ארכיון תולדות "ההגנה" (להלן: את"ה) א'105/216: דו"ח על צבא ההצלה, 15.3.1948.

¹² PRO, FO371/68365, From Amman to Foreign Office, 26.1.1948

שהוצב כבר בארץ ולכן גם היה כשיר לפעולה מיידית.¹⁵ עבדאללה ראה שמדינות ערב האחרות אינן נוטות להתערב בארץ ישראל, הבין שישנה הזדמנות להתערבותו הבלעדית ולכן שלח למזכיר הליגה הערבית, עזאם, מסר כי יש לנקוט פעולה ממשית להצלת ארץ ישראל. כוונתו של עבדאללה הייתה להשיג את הסכמתן של הממשלות הערביות, כדי לקבל יד חופשית בארץ ישראל, אולם מזכיר הליגה הערבית הבין את הדברים אחרת. עזאם חשב שדבריו של עבדאללה על הצורך בפעולה בארץ ישראל והצהרתו "כי השעה אינה שעת כיבושים או אמביציות" פירושה הסכמתו של עבדאללה לשתף פעולה עם הליגה הערבית. לכן החליט לשלוח את יושב ראש הוועדה הצבאית של הליגה הערבית, אסמאעיל צפות, לדון עם המלך עבדאללה בשיתוף פעולה בין הלגיון הערבי לליגה הערבית.¹⁶

בפגישתם של המלך עבדאללה ואסמאעיל צפות נתגלעו חילוקי הדעות ביניהם. צפות דרש מעבדאללה התערבות מיידית של הלגיון הערבי בארץ ישראל, משום שלטענתו חיילי הלגיון ממילא נמצאו שם. עבדאללה דחה את התביעה להתערבות מיידית וטען שהלגיון יוכל להתערב רק לאחר סיום המנדט. עוד הבהיר עבדאללה לצפות כי הוא מעוניין שצבא ההצלה, כמו גם שאר הכוחות הבלתי סדירים, יהיו כפופים למרותו. צפות, לעומתו, טען שהלגיון צריך להיות חלק מהכוחות הכפופים לליגה הערבית. פגישתם של עבדאללה וצפות הסתיימה בלא כלום וכל צד נשאר דבק בעמדתו ולפיכך, הפיצול במחנה הערבי, נשאר בעינו.¹⁷

זמן קצר לאחר פגישתם של עבדאללה וצפות, שלח עבדאללה למזכיר הליגה הערבית, עזאם, מברק ובו פירט את התנאים שלו להתערבות הלגיון הערבי בארץ ישראל. במברק חזר עבדאללה על התנאים להתערבות הלגיון רק לאחר סיום המנדט ולהכפפת כל הכוחות הלוחמים בארץ ישראל והעתידים להגיע אליה ללגיון הערבי. אך עבדאללה הוסיף גם תנאים כמו קבלת תגבורת צבאית וחיפוי אווירי מעיראק לעבר הירדן למהלכים הצבאיים של הלגיון הערבי בארץ ישראל.¹⁸

מאחורי התנאים שהציג עבדאללה לעזאם עמדו כוונותיו של עבדאללה להבטיח את המשך שיתוף הפעולה עם בריטניה בהגשמת שאיפותיו לאחר סיום המנדט. כניסת

מצרים במאה ה-20 ובה היו מעורבים קציני צבא בכירים ופוליטיקאים ממקורביו של המלך פארוק. האחראים הישירים לשחיתות היו, כמובן, חברי ועדת האספקה והרכש שהוקמה במצרים, ערב המלחמה, כדי לרכוש נשק עבור הצבא המצרי. חברי הוועדה קיבלו מהממשלה המצרית כסף לקניית נשק חדש, אך במקום זאת רכשו, ביוזעין, נשק פגום וישן. את ההפרשים ששילמו לסוחרי הנשק עבור הנשק הפגום לקחו חברי הוועדה לכיסם. פרסום הפרשה גרם לתדהמה רבה בקרב הציבור המצרי והביא להקמת ועדת חקירה פרלמנטרית, שחשפה את מעורבותם של גורמים נוספים בפרשה. פרשת הנשק הפגום קעקעה את אמיתותו של המלך פארוק ואת שלטונו והייתה, לטענת ג'ימאל עבד אלנאצר, בין הגורמים שהביאו להפיכה נגדו.¹³

■ ניסיון לאחדות השורות בטרם מלחמה

בראשית אפריל 1948 הוכח כי הכוחות הערביים הבלתי סדירים נכשלו בתפקידם בארץ ישראל. ההתקפות של אנשי צבא ההצלה על הקיבוצים היהודיים, יחיעם, טירת צבי ומשמר העמק, נכשלו והכפר הערבי קסטל עם העמדה האסטרטגית החשובה, שהוחזק על-ידי אנשי המופתי, נפל גם הוא ב-9 באפריל לידי כוחות ה"הגנה". בקרב זה, יותר מכל קרב אחר, בא לידי ביטוי הפילוג במחנה הערבי הלוחם שהיה גם הוא תוצאה של הפוליטיקה הערבית באותם ימים. אנשי צבא ההצלה של אלקאוקג'י סירבו לבוא לעזרת אנשי המופתי בעת התקפת ה"הגנה", משום שהיו מסוכסכים אתם מאז שנכנסו לארץ בראשית 1948. זאת ועוד, אנשי אלקאוקג'י ניצלו את מצוקת אנשי המופתי ולאחר נסיגתם מאזור לטרון ובאב אלואד, כתוצאה מפעילות ה"הגנה", השתלטו עליו מיד אנשי צבא ההצלה.¹⁴

אנשי צבא ההצלה לא היו היחידים שלא סייעו לכוחות המופתי בקרבות נגד היהודים. גם כוחות הלגיון הערבי, שישבו בארץ ישראל מאז סיום מלחמת העולם השנייה והעניקו שירותים לוגיסטיים לצבא הבריטי בארץ, העדיפו להימנע מלסייע למופתי משום שלא רצו לחזק את כוחו בארץ ישראל פן יקשה על המלך עבדאללה להגשים את שאיפותיו בארץ. למרות זאת, כתוצאה מכישלונם של הכוחות הבלתי סדירים, הלכו וגברו הקריאות לשיתוף של הלגיון הערבי, משום שהוא היה הצבא הערבי היחיד

¹³ להרחבה על פרשת הנשק הפגום ראה: גל בן ישי, "אחסאן עבד אלקדוס והגיס החמישי: משנתו הפוליטית והחברתית של אחסאן עבד אלקדוס", רמת גן: עבודת גמר לתואר שני, אוניברסיטת בר אילן, תשס"ו, עמ' 60-87; את טענתו של נאצר ראה: ג'ימאל עבד אלנאצר, הפילוסופיה של המהפכה, תל-אביב: ספרי גדיש, 1958, עמ' 12-14.
¹⁴ לימור אבוניל, צבא ההצלה של אלקאוקג'י, עמ' 128.

¹⁵ את"ה 105/62: דו"ח טנא, 20.4.1948; PRO, FO816/117: From Jerusalem to Amman, 20.4.1948.

¹⁶ PRO, FO371/68852: From Amman to Foreign Office, 16.4.1948; ארכיון צה"ל (להלן: א"צ) 631/922/75: ההתפתחות המדינית בארצות ערב שהביאה למלחמת העצמאות, עמ' 35; מוחמד פיצל עבד אלמונעם, אסראר 1948 (קהיר: מכתבה אל-קאהרה אלחדית'ה, 1968, 316).

¹⁷ PRO, FO371/68852, From Amman to Foreign Office, 14.4.1948.

¹⁸ את העתק המכתב מעבדאללה לעזאם ראה: PRO FO371/68852, From Amman to Foreign Office, 21.4.1948.

צפות או את סגן הרמטכ"ל העיראקי נור אלדין מחמוד. עבדאללה סירב לקבל את הצעת עזאם ולבסוף הוחלט שכל מדינה תשאיר בידיה את הפיקוד על כוחותיה.²⁴ אף שלא קיבל את החלטת הליגה הערבית, המשיך עבדאללה להתעקש ולהפעיל לחץ על הליגה הערבית כדי לקבל את הפיקוד. בתחילת מאי הצהיר עבדאללה כי: "התערבות הלגיון בארץ ישראל היא עובדה קיימת, אך התערבותו במסגרת ערבית כוללת תהיה רק לאחר שתפתר בעיית הפיקוד".²⁵ טענתו של עבדאללה הוכיחה מצד אחד, כי היה מוכן לפעול לבדו בארץ ישראל ומצד שני, היה מוכן לשתף פעולה עם הליגה הערבית רק אם הוא יעמוד בראש הצבאות הערביים. עוד הוכח כי כשבועיים לפני מועד הפלישה המתוכננת לא הצליחו עדיין המנהיגים הערביים להגיע להסכמה באשר למפקד ולטענה, שנטענה על-ידי ההיסטוריונים הירדניים, כאילו עבדאללה מונה כבר למפקד העליון בישיבת הליגה הערבית ב-30 באפריל אין על מה לסמוך.²⁶

בפגישות שהמשיכו להתנהל בין ראשי המדינות הערביות בסוף אפריל ותחילת מאי, הסתבר כי המדינות הערביות טרם השלימו עם הפלישה של צבאותיהן לארץ ישראל וניסו לדחות אותה ככל האפשר. בסוף אפריל 1948 קיבלה הוועדה הצבאית של הליגה הערבית החלטה שקראה למדינות הערביות לרכז את כוחותיהן ליד הגבול עם ישראל ב-1 במאי ונמנעה מלקרוא להן להכניס את הכוחות לארץ ישראל. גם החלטה זו התקבלה בקושי, לאחר שכל מדינה תירצה את אי יכולתה לשלוח את צבאה לארץ ישראל. סוריה טענה שצפויה לה סכנה מתורכיה, עיראק הפרו-בריטית הדגישה את הסכנה הרוסית והמצרים טענו שהם צריכים כוחות גדולים בתוך ארצם בגלל הסכנה הקומוניסטית במצרים.²⁷

גם הפעם, החלטת הפשרה שהתקבלה, כדי לרצות לכאורה את כל המנהיגים הערביים, לא השביעה את רצונם. המלך פארוק, שחש שהצבת הכוחות ליד הגבול עם ארץ ישראל מהווה צעד ראשון לקראת פלישה צבאית אפשרית, דרש לקבל החלטה ולפיה תחשב פלישת צבאות

הלגיון הערבי עוד לפני סיום המנדט הייתה יוצרת רושם קשה על דעת הקהל העולמית ומקשה על בריטניה לעזור לעבדאללה מבחינה צבאית ומבחינה מדינית בהגשמת תוכנית הסיפוח שלו בארץ ישראל. משום כך נראה היה שעבדאללה העדיף להמתין ולא מיהר להיענות לקריאת הליגה להתערב מיד בארץ ישראל. הכפפת כל הכוחות הצבאיים הלוחמים בארץ ישראל למרותו של עבדאללה הייתה מביטחה לו את מימוש שאיפותיו בארץ ישראל.¹⁹

■ דיונים מדיניים במוסדות הליגה הערבית

ב 21- באפריל הודיעה ממשלת עיראק באופן רשמי על כוונתה להיכנס למלחמה בארץ ישראל וימים ספורים אחר כך החליטה גם ממשלת עבר הירדן לשלוח את הלגיון לארץ ישראל. מצרים לעומתן העדיפה להימנע מהצהרות מלחמתיות בתקווה שיימצא פתרון נוח יותר שימנע ממנה לשלוח את צבאה לארץ ישראל.²⁰ למרות זאת החליטו מנהיגי מדינות ערב להיפגש בדמשק כדי להכין את תוכנית הפלישה ולדון בשאלת הפיקוד. למרות דבריו הקשים של אסמאעיל צפות על צבא ההצלה והערכותיו הפסימיות לגבי העתיד הצפוי לערבים ולצבא ההצלה אם מדינות ערב לא תעזורנה להם, המשיכו מנהיגי מדינות ערב להתווכח ביניהן ולא להגיע לשום הסכמה.²¹ קביעת תוכנית הפלישה ושאלת הפיקוד עליהן נדחתה למועד אחר. הדבר היחיד עליו הגיעו לבסוף להסכמה היה שהמלחמה נגד היהודים תיפתח בו-זמנית בשלוש חזיתות.²² ב-30 באפריל נפגשו חברות הליגה הערבית בעמאן. באותה עת נערכה גם פגישת ראשי מטות הצבא הערביים שהחליטו כי המלחמה בארץ ישראל מחייבת לא פחות מחמש דיוויזיות בעלות תקן מלא של כוח אדם וחימוש וש טייסות של מטוסי קרב ומפציצים. הוסכם גם שהכוח יעמוד תחת מפקדה אחת.²³ אולם למרות ההסכמה העקרונית על שיתוף פעולה צבאי ביניהן, חברות הליגה הערבית נותרו חלוקות בשאלת הפיקוד. עבדאללה רצה לעמוד בראש הכוחות הסדירים, משום שהעריך שרק כמפקד עליון הוא יוכל להבטיח את התנהלות הקרבות כפי שירצה, אך מזכיר הליגה הערבית, עזאם, סירב. לדעתו, מוטב להעמיד בראש הצבאות הסדירים את אסמאעיל

²⁴ עבד אלמונעם, אסראר, 1948, עמ' 316.

²⁵ PRO, FO816/119: From Amman to Foreign Office, 6.5.1948.

²⁶ טענת ההיסטוריונים ראה: סולימאן מוסא, איאם לא תושא: אלוארדון פי חרב 1948, עמאן: מטאבע אלקואת אלמוסלחה אלוארדוניה, 1997, עמ' 63; בסאם עיד קאקיש, אלמואססה אלעסכריה אלוארדוניה ותטורהא 1946-1967: דיראסה עסכריה סיאסיה, עמאן: מטאבע אלקואת אלמוסלחה אלוארדוניה, 1998, עמ' 152.

²⁷ יש לציין שבמצרים הייתה באותו זמן שביתה של כוחות המשטרה בקהיר ובאלכסנדריה וכוחות הצבא שמרו על הסדר בתוך המדינה במקום כוחות המשטרה שם. החשש של המצרים היה שאם הצבא ייצא ממצרים גורמים עוינים ינצלו זאת למהומות פנימיות בתוך המדינה ולא יישאר כוח שישמור על המלך. PRO, FO371/68504: From Jerusalem to Foreign Office, 26.4.1948.

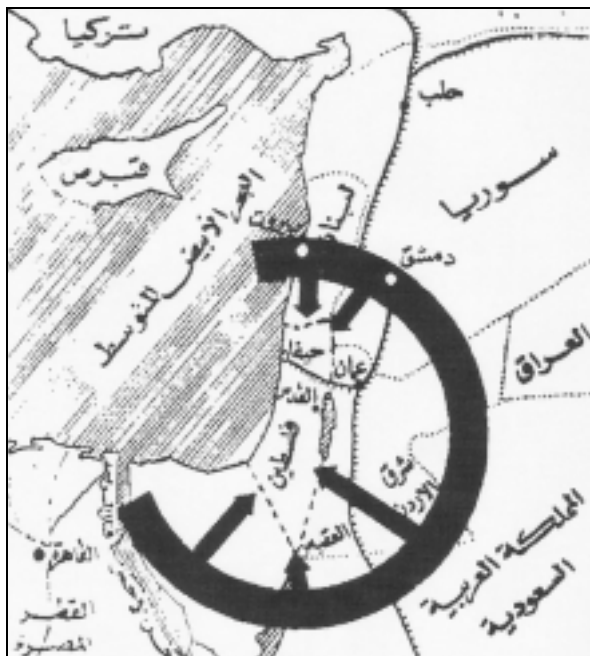
¹⁹ אברהם סלע, "הערבים הפלסטינים במלחמת 1948", משה מעוז וביז קדר (עורכים) התנועה הלאומית הפלסטינית: מעימות להשלמה? תל-אביב: ההוצאה לאור של משרד הביטחון, 1997, עמ' 155; PRO, FO371/68852: From Amman to Foreign Office, 17.4.1948.

²⁰ א"צ 631/922/75: ההתפתחות המדינית בארצות ערב, עמ' 36.

²¹ PRO, FO371/68504: From Jerusalem to Foreign Office, 26.4.1948.

²² הדברים נמסרו על-ידי כתב רוטר בדמשק PRO, CO537/3579: From Foreign Office to Amman, 27.4.1948.

²³ תקריר לגינת אלתחיק אלניאביה, עמ' 191-192.

תוכנית הפלישה לארץ ישראל (מקור, עיתון אלמרי, מרס 1951)

לא פירטה מדוע היה צורך למסור את הפיקוד לעבדאללה. הדבר היחיד שאותו ציינה הוועדה היה כי "עקב התפתחויות היה הכרח למסור את הפיקוד העליון למלך עבדאללה...".³²

קשה לדעת בדיוק מה היו אותן התפתחויות שבגללן החליטה הליגה למסור את הפיקוד למלך עבדאללה במקום לנור אלדין מחמוד, אך ייתכן שהדבר נעוץ באיומיו של עבדאללה כי הוא לא ישתף פעולה עם הליגה הערבית אם הפיקוד לא יימסר לידיה. הליגה הערבית נמצאה באותו זמן בין הפטיש לסדן: מצד אחד היא ידעה שעבדאללה יפעל בכל מקרה בארץ ישראל, אך מצד שני היא גם ידעה שאם הוא יהיה המפקד העליון הוא יפעל לקדם מהלכים צבאיים שיגשימו את שאיפותיו בארץ ישראל. לפיכך נראה כי החלה להתגבש הסכמה בקרב חברות הליגה הערבית כי הברירה הטובה ביותר מבחינתן היא לתת לעבדאללה להיות המפקד העליון של הצבאות הערביים, אך במקביל לנסות ולגרום לכך שהפעילויות הצבאיות של המדינות הערביות האחרות תסכלנה ככל האפשר את מהלכי הלגיון הערבי בארץ ישראל.³³

עקשנותו של עבדאללה אמנם עזרה לו לקבל את הפיקוד על הצבאות הערבים, כפי שרצה, אף שלא כל המדינות הערביות הסכימו לדבר, אך גם הביאה לכך שכניסתה של מצרים למלחמה הפכה לוודאית ומוחלטת.³⁴ מצרים,

ערב לארץ ישראל כפעולה זמנית ולא תיראה ככיבוש הארץ. גם מנהיגי סוריה, לבנון וערב הסעודית, שחששו כי עבדאללה ייכנס למלחמה רק כדי לכבוש את השטחים הערביים, דרשו לקיים משאל עם לאחר תום הקרבות כדי לקבוע את עתיד השלטון בארץ ישראל. בכך הם חשבו לסכל את שאיפותיו של עבדאללה. אך כדי לרצות את המנהיגים הערביים וכדי לא להחשידו הודיע עבדאללה מיד על הסכמתו, גם אם לא התכוון לכך.²⁸

■ תוכנית הפלישה הערבית לארץ ישראל

ב 11 במאי נקראו נציגי המדינות הערביות לשיבת הוועדה המדינית והוועדה הצבאית של הליגה הערבית. למרות שהישיבה התקיימה ארבעה ימים לפני מועד הפלישה, המדינות הערביות לא הצליחו להגיע לכלל החלטות מעשיות, לקבוע מטרות מדיניות ואסטרטגיות ברורות ולהבטיח את האמצעים ואת השיטות להשגתן.²⁹ ההחלטה הראשונה שהתקבלה בישיבה הייתה הבטחת הסודיות של התנועות הצבאיות ונקיטת אמצעי ביטחון למניעת פעולות חתירה נגד המוראל וכושר הלחימה של הצבאות. אף שאחת ההחלטות קבעה כבר אז שהמדינות הערביות תקלוטנה כפי יכולתן את הפליטים הערביים מארץ ישראל, ההחלטה עדיין לא חייבה למעשה שום מדינה לקבל את הפליטים ולדאוג להם – דבר שהותיר את הפליטים ללא כל סיוע.³⁰

נוסף על כך החליטה הוועדה הצבאית להחליף את המפקד הכללי של הכוחות הערביים, אסמאעיל צפוח, בנור אלדין מחמוד, משום שמחמוד היה בעל דרגה גבוהה יותר מצפוח. הדבר נעשה בידיעת הוועדה המדינית של הליגה הערבית, אך תוך זמן קצר נמסר הפיקוד העליון למלך עבדאללה, בהתאם לבקשתו האישית, בתנאי שממלא מקומו יהיה נור אלדין מחמוד. מחנה הלגיון באלזרקא נקבע כבסיס למפקדה הכללית של הכוחות הערביים ושם ישבו נציגי הצבאות הערביים: עבד אלקאדר אלגיונדי מעבר הירדן, מחמוד אלהנדי מסוריה, סעד אלדין צבור ממצרים ואסמאעיל צפוח מעיראק. שאר המדינות הערביות החברות בליגה הערבית לא שלחו כלל נציגים למפקדה הכללית.³¹ הוועדה הפרלמנטרית העיראקית לא ציינה מתי נעשו חילופי הגברי בפיקוד הצבאי הערבי וגם

²⁸ א"צ 631/922/75: ההתפתחות המדינית של מדינות ערב, עמ' 34-35; ידיעות אחרונות, 28.4.1948.

²⁹ א"צ 178/1046/70: הלגיון הערבי, עמ' 34. את החלטות הליגה הערבית בישיבתה בדמשק מיום ה-11.4.1948-14.5.1948; ראה: תקריר לגינת אלתחזיק אלניאביה, עמ' 105-106.

³⁰ א"צ 178/1046/70: הלגיון הערבי, עמ' 34.

³¹ מוסא, איאם, עמ' 67; דומיניק לאפייר ולארי קולינס, ירושלים ירושלים, תל-אביב: שוקן, 1978, עמ' 306.

³² תקריר לגינת אלתחזיק אלניאביה, עמ' 192.

³³ אלדאלי, אסראר אלגיאמעא אלערביה, עמ' 234.

³⁴ עבד אלמונעם, אסראר 1948, עמ' 316; עלי, אלחרב אלערביה-אלא-סראיליה, עמ' 194.

הסכימו לקבל את התוכנית הראשונה. העבר-ירדנים עמדו על ריכוז כוחותיהם באזור ירושלים, בחברון ובמשולש ולמרות הפגישות הרבות הם לא השתכנעו. התוכנית החדשה קבעה שהצבא הסורי יתקדם לעבר צמח ולא יגיע מכיוון לבנון. הם נאלצו אפוא להעביר את כוחותיהם שכבר הוצבו בלבנון לגזרה החדשה. הצבא העיראקי, על-פי התוכנית החדשה, אמור היה להתקדם מגשר לעמקים ולשפלה. הלגיון הערבי היה אמור להתקדם בשני טורים: האחד, מגשר דאמיה לעבר ג'נין, טול כרם ושכם והשני, מגשר אלנבי לעבר יריחו, הרי ירושלים ואזור רמאללה. בכניסת הצבא המצרי לא היה כל שינוי.³⁹

מבחינתם של העבר-ירדנים הייתה התוכנית המקורית נועזת מדי ואמורה הייתה להטיל את עיקר המעמסה של המלחמה על הלגיון הערבי ולכן החליט גלאב לשנותה. ציר התנועה של הסורים היה בשטח הערבי של הגליל ואילו צירי התנועה של הצבא העיראקי ושל הלגיון הערבי היו דרך העמק המזרחי, מגשר נהריים ושיח' חסין לכיוון עפולה. ציר תנועה זה עובר דרך עשרות קיבוצים, מן הוותיקים, המנוסים והמאורגנים ביותר בארץ. גלאב ידע שבמקרה כזה פלישת הצבא הסורי תתאפשר ללא קרב, בעוד שהצבא העיראקי והלגיון הערבי צפויים להילחם, מיד עם כניסתם לארץ, החל מגשר ולאורך כל ציר התנועה. לחימה כזאת הייתה מתישה ומזיקה ללגיון הערבי ומפקירה את השומרון בידיו של המופתי ולכן, מבחינתם, היה צורך לשנות אותה.⁴⁰

אירועי הימים האחרונים שלפני הפלישה הוכיחו כי מטרתם של המנהיגים הערבים הייתה לנסות ולמנוע את הפלישה ככל האפשר. הם חששו כי צבאותיהם, שלא היו ערוכים די הצורך למלחמה, למעט, אולי, הלגיון הערבי, יחוסלו תוך זמן קצר אם תפרוץ מלחמה ואז – במקרה שתפרוצה מהומות בתוך ארצותיהם – לא יעמדו לרשותם כוחות צבאיים שיוכלו לדכא את המהומות.⁴¹ לכן, קיוו המנהיגים הערבים כי ההחלטה להציב כוחות צבאיים בגבול ארץ ישראל תספיק כדי להפחיד את היהודים ולמנוע מהם את המלחמה. הנחה זאת הייתה סבירה מאחר שבאותם ימים עשתה ארצות הברית מאמצים לכוון משטר נאמנות בארץ ישראל במקום הגשמת החלטת החלוקה. ההערכה שלהם כי האויים וארצות הברית יתערבו בסופו של דבר וימנעו את המלחמה, היה לה אפוא על מה לסמוך.⁴²

אולם עקשנותו של עבדאללה ורצונו להיכנס למלחמה הביאו את המדינות הערביות להצטרף אליו בעל כורחן.

שהייתה אדישה במשך כל הזמן, החליטה להורות לצבאה להיכנס לארץ ישראל לאחר שנכזבה תקוותה שהאויים ימצא פתרון למשבר ויימנע ממדינות ערב להילחם בארץ ישראל. למצרים לא הייתה ברירה אלא להורות על הפלישה ולהצטרף לשאר המדינות הערביות במאמצייהן המשותפים לסכל את שאיפות עבדאללה בארץ ישראל. ניתן לומר כי המניע להצטרפות מצרים למלחמה היה חששו של פארוק מפני השתלטות עבדאללה על ארץ ישראל, אשר תבטיח לו את ההגמוניה בעולם הערבי ותסלול את דרכו להגשמת חלום "סוריה הגדולה". גם החשש שעבדאללה יספח לארצו את הנגב, שהמצרים ראו בו חשיבות, הביאה את פארוק להיכנס למלחמה. רצונו של פארוק היה אם כן לנסות ולסכל את מהלכיו של עבדאללה ולמנוע ממנו להגשים את שאיפותיו ואולי אף לנסות ולכבוש לעצמו נתח כלשהו מארץ ישראל.³⁵ לפיכך יש סימוכין לטענה של הסופרים המצריים כי כניסתו של פארוק למלחמה נעשתה למרות אי-המוכנות של הצבא המצרי למלחמה ובניגוד להמלצתו של הרמטכ"ל עות'ימן אלמהדי.³⁶

אותה שעה התכנסו ראשי המטות של הצבאות הערבים בארמון בדמשק כדי לקבוע את תוכנית הפעולה. המטרה שנקבעה הייתה למנוע את הקמתה של המדינה היהודית על-ידי כיבוש ארץ ישראל והשמדתו או ניטרולו של הכוח היהודי בארץ.³⁷ מגמתה הכללית של תוכנית הפלישה, אותה הכין נור אלדין מחמוד – שהייתה אמורה להיות מלחמת בזק, משום שלא היה לערבים מלאי מספיק של ציוד מלחמתי ותחמושת – הייתה לנתק את הגליל ולהפריד את האזור המזרחי של החולה וטבריה מאזור החוף המערבי על-ידי תקיעת טריז בין הכוחות היהודים. כדי להשיג מטרה זאת נקבעו המשימות של הצבאות לשלב הראשון: הצבא הסורי והצבא הלבנוני ינועו לכיוון צפת וטבריה וימשיכו לכיוון נצרת; הצבא העיראקי והלגיון הערבי יחצו את הירדן מאזור נהריים, יכבשו את עפולה ויתחברו עם הכוח הסורי בסביבות נצרת; הצבא המצרי ינוע מכיוון דרום לעבר תל אביב וירתק כוחות כדי לסייע להצלחת המאמץ העיקרי בצפון.³⁸

■ שינויים של הרגע האחרון

תוכנית הפלישה המקורית שהובאה לידיעת העבר-ירדנים שונתה על-ידי מפקד הלגיון הערבי, ג'ון באגוט גלאב פאשא, לאחר שהסתבר שהם לא

³⁵ א"צ 631/922/75: ההתפתחות המדינית בארצות ערב, עמ' 37.

³⁶ בן ישי, אחסאן עבד אלקדוס, עמ' 88-89; אבראהים שכיב, חרב פלסטין 1948: ריואיה מצריה, קהיר: אליהארה לאלעלאם אלערבי, 1986, עמ' 130-128; אילון, חטיבת "גבעתי", עמ' 16.

³⁷ א"צ 178/1046/70: הלגיון הערבי, עמ' 35.

³⁸ תקריר לגינת אלתחיק אלניאביה, עמ' 194; נתנאל לורד, קורות מלחמת העצמאות, גבעתיים: מסדה, 1989, עמ' 242.

³⁹ אלמצרי, 31.3.1950; עבד אלמונעם, אסראר 1948, עמ' 316-317.

⁴⁰ א"צ 178/1046/70: הלגיון הערבי, עמ' 40; תקריר לגינת אלתחיק אלניאביה, עמ' 194.

⁴¹ את"ה 105/138: מחירם לטנא, 13.5.1948; PRO, FO371/68504: From Jerusalem to Foreign Office, 26.4.1948.

⁴² שמעוני, "הערבים לקראת מלחמת ישראל-ערב", עמ' 210.

העצמאות.⁴⁴ במהלך המלחמה ניסו מדינות ערב להילחם בישראל כגוש ערבי אחד מלוכד בעל מטרות ותוכנית ברורה, אך הן לא הצליחו. למרות שהמטרה של מדינות ערב, שאותה הציגה בשמך הליגה הערבית, הייתה למנוע את הקמת מדינת ישראל ולחסל אותה לאחר הקמתה, קשה היה להן לקבוע את הדרך לעשות זאת. מדינות ערב, המפולגות והמסוכסכות ביניהן, היו מוכנות להקריב את האינטרס הלאומי הערבי ובלבד שיוכלו להגשים את שאיפותיהן בארץ ישראל. החלטות הליגה שהתקבלו היו בדרך-כלל החלטות פשרה שנועדו לרצות את כולם, אך הן גם ביטאו את חוסר הרצון של המנהיגים הערביים ליישם אותן באמת. המנהיגים הערביים, שהעדיפו להתחמק מנקיטת פעולה בארץ ישראל, נאלצו להיכנס אליה רק כדי שעבדאללה לא יפעל בה לבדו ויעשה בה ככל העולה על רוחו. התנהלות העניינים הזאת מעלה את החשד שיותר משנכנסו הצבאות הערביים לארץ ישראל כדי לעזור לערביי הארץ הם נשלחו קודם כל כדי לפקח על מעשיו של הלגיון הערבי ולמנוע ממנו להגשים את שאיפותיו של עבדאללה. ההתעסקות הצבאית של הערבים בסיכול שאיפות הצד הערבי האחר מסבירה במידת מה את כישלונותיהם במלחמת העצמאות. ■

⁴⁴ הסכם הפסקת האש הראשון שנחתם ב-24.2.1949. היה עם מצרים. ההסכם השני היה עם לבנון והוא נחתם ב-23.3.1949. השלישי היה עם עבר הירדן ב-3.4.1949. ההסכם האחרון היה כאמור, עם סוריה ב-20.7.1949.

רצון למנוע מעבדאללה להגשים את שאיפותיו היה גדול יותר מרצון לעזור לערביי ארץ ישראל במלחמתם נגד היהודים והוא שהביא אותם לבסוף להיכנס למלחמה. המלחמה שנכפתה על מדינות ערב ואי יכולתן למנוע אותה הביאו את הליגה להיכנס למלחמה בפזיזות וללא ארגון והסבירו את דבריו של מזכיר הליגה הערבית, עבד אלרחמן עזאם, שטען כי אינו בטוח שהמלחמה היא הדבר הטוב ביותר, ואמר כי לא שיער שאיומי הערבים ייצאו אל הפועל. גם בעבר הירדן, שם ציפו כי הליגה תאפשר למלך עבדאללה לכבוש לבדו את ארץ ישראל, הייתה הפתעה מפרוץ המלחמה. "הנני מבטיחך כי לא נלחם, משום שאני יודע שהליגה הערבית לא מתכוונת לכך ברצינות." כך אמר ראש הממשלה, תופיק אבו אלהודא, למפקד הלגיון הערבי ג'ון באגוט גלאב פאשא, ימים אחדים לפני הפלישה.⁴³

סיכום

אחר שחתמה ישראל על הסכם הפסקת האש עם סוריה ב-20 ביולי 1949, שהיה האחרון בהסכמי הפסקת האש, הסתיימה באופן רשמי מלחמת

⁴³ את התבטאויות ראה: א"צ 178/1046/70: הלגיון הערבי, עמ' 25; לאפייר וקולינס, ירושלים, עמ' 285. עזאם הודה שעוד ב-14 במאי 1948 ניסה לדחות את המלחמה לאחר שנוכח לדעת כי היא נועדה להגשים את מטרותיו של עבדאללה. שמעוני, "הערבים לקראת מלחמת ישראל-ערב", עמ' 208.

אחרי המלחמה נניח ליהודים שישרדו לעזוב את פלשתיין. הבעיה היא רק, חוששני, שאיש לא ישרוד.

אחמד שוקיירי